

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізуються основні аспекти та напрями аналізу сучасного політичного дискурсу, пов'язані з активізацією досліджень у руслі політичної лінгвістики, політичної комунікативістики тощо, опосередкованих можливостями маніпулятивного впливу на когнітивну сферу людини.

Ключові слова: політична лінгвістика, політичний дискурс, дискурсивний топік, когнітивна метафора, фрейм.

The paper analyzes the main aspects and trends analysis of contemporary political discourse associated with activation studies in mainstream political linguistics, political komunikatyvistyky etc. manipulative abilities mediated effects on human cognition.

Keywords: political economics, political discourse, discourse topic, cognitive metaphor frame.

Останнім часом серед наукових публікацій, зокрема в Україні, дедалі частіше трапляються дослідження, присвячені аналізу та концептуалізації такого поняття, як "політичний дискурс". Так, серед зарубіжних дослідників проблемами дискурсу цікавляться О. Баранов, Г. Почепцов, Н. Арутюнова, Є. Кубрякова, В. Дем'янков, О. Михальова, Е. Селиванова, Т. Ван Дейк, М. Фуко, Ю. Габермас, Ж. Лаккан, Ж. Дерріда, І. Ухванова-Шмигова, О. Шейгал, Ю. Сорокін та ін. В українській науці проблемі політичного дискурсу присвячені наукові розвідки О. Зарецького, В. Лук'янця, Л. Озадовської, Н. Шевчук, Р. Попова та ін. Ґрунтовних досліджень політичного дискурсу на сьогодні в Україні дуже важко знайти, що й актуалізує дослідження в цьому напрямі та визначає мету нашого дослідження – проаналізувати основні напрями сучасних досліджень політичного дискурсу в аспекті політичної лінгвістики, політичної комунікативістики тощо, опосередкованих можливостями маніпулятивного впливу на когнітивну сферу людини.

До наукового обігу поняття дискурсу активно входить у 80-х роках ХХ ст. Досліджується мова науки як вербалізації наукового мислення, актуалізуються дослідження когнітивних аспектів мови – нелінійного (на відміну від тексту) і безперервного характеру мислення.

Інтернет-енциклопедія "Вікіпедія" дає таке визначення дискурсу: "Ді́скурс (фр. discours – промова, виступ, слова) – у широкому сенсі складна єдність мовної практики і надмовних чинників (значима поведінка, що маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні установки й цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення. Традиційно дискурс мав значення упорядкованого письмового, найчастіше мовного, повідомлення окремого суб'єкта. В останні десятиліття термін отримав широке поширення в гуманітаристиці і набув нових відтінків значення" [4].

В Універсальній науково-популярній онлайн-енциклопедії "Кругосвет" визначення дискурсу представлено у більш широкому контексті: "Дискурс – (фр. discours, англ. discourse, від лат. discursus – бігання назад-вперед; рух, круговерть; бесіда, розмова) – мова, процес мовної діяльності, спосіб мовлення. Це багатозначний термін низки гуманітарних наук (предмет яких безпосередньо або опосередковано передбачає вивчення функціонування мови) – лінгвістики, літературознавства, семіотики, соціології, філософії, етнології та антропології" [3].

Російські дослідники Ю. Караулов і В. Петров визначають дискурс як складне комунікативне явище, яке включає, окрім тексту, екстралінгвістичні чинники – знання про світ, думки, установки, мету адресата – необхідні для розуміння тексту [1, 8].

Відтак, хоча поняття дискурсу не можна вважати новим, незаперечним залишається факт його активного проникнення і закріплення в науках, на перший погляд далеких від філологічного спрямування. Звичайно, ця тенденція не могла залишити поза увагою політичні науки.

На сьогодні єдиного розуміння "політичного дискурсу" не існує. Дослідники навіть пропонують не намагатися дати визначення тому, що вже й так одержало трактування, здобуло визнання та закріпилося в різних галузях наукового знання. Таким, що не потребує доведення, є один безспірний факт – дискурс – це складна комунікативна подія, яка не може відбуватися поза соціально-культурним і політичним контекстом.

Це "мова, занурена у життя" (Н. Арутюнова). Так, російський дослідник А.П. Чудинов пропонує до політичного дискурсу включати всі існуючі у свідомості оратора та слухача (який пише і читає) компоненти, здатні впливати на творення і сприйняття мови: інші тексти, зміст яких враховується автором і адресатом даного тексту, політичні погляди автора і його завдання у створенні тексту, політичну ситуацію, в якій створюється і "живе" даний текст, репутацію видання, в якому він публікується. На створення тексту та на адреса впливають мовні, культурні, соціально-економічні, політичні, національні та інші чинники. Якщо текст – це поняття власне лінгвістичне, то дискурс – лінгвосоціальне, яке повинне досліджуватися лінгвокультурологією, соціолінгвістикою, політичною лінгвістикою [8].

Загальновідомо, що дискурсом називають текст, який складається з речень (інколи навіть з їх фрагментів). Головне – логічна концентрація думки навколо так званого опорного концепту – "дискурсивного топіка".

Поняття "топик" ввів американський лінгвіст У.Чейф. Спочатку у статті (1976 р.), а згодом у колективній монографії (1980 р.) "Оповідання про груші. Когнітивні, культурні і мовні аспекти походження розповіді" та праці "Дискурс, свідомість і час. Поточний і відсторонений свідомий досвід у мові та письмі" дослідник аналізує топик у когнітивних термінах у зв'язку з особливостями людської свідомості і пам'яті як комплекс взаємопов'язаних ідей (референтів, подій, станів), які знаходяться у напівактивному стані. Топик – це все те, про що говориться у відповідному дискурсі та забезпечує його цілісність. У. Чейф наголосив на декількох процедурах розвитку топіка – діалогічній і наративній, усіченій та друго-рядній. На мовному рівні – це не просто фрагменти дискурсу, а епізоди [3].

Саме наявність опорного концепту дає змогу інтерпретатору зрозуміти основну думку, яку хотів донести автор дискурсу, основною перевагою якого, у свою чергу, є конструювання власного мисленнєвого світу, який повинен підтримати та в який повинен "повірити" адресат, для уваги якого, власне, і призначений текст. Недарма дослідники порівнюють мовленнєву комунікацію з битвою, в якій кожен хоче отримати перемогу (Л. Волкова) і в основі якої бажання змінити точку зору опонента, використовуючи приховані маніпулятивні прийоми. Тому, звичайно, не викликає здивування таке активне звернення дослідників до проблеми політичного дискурсу, в якому, напевно, більше, ніж у будь-якому іншому, прихований маніпулятивний потенціал як бажання виграти не лише ситуативно-комунікаційну, а й публічно-владну битву.

Більшість дослідників вважає, що сама мова є політично наперед навантаженою. Таке суспільно-політичне навантаження – необхідна умова формування колективного публічного дискурсу. Згадаємо хоча б такі поняття, як національна, офіційна, державна мова. Загалом, як зазначає Д. Шварцмантель, спільна мова, спільна культура, спільна історія – це передумови демократичної політики і політичної активності громадян, умови формування колективної ідентичності. Таку саму роль, відповідно, відіграє і політичний дискурс як такий.

Російський дослідник В. З. Дем'янков, апелюючи до зарубіжних дослідників Л. Мілеса та Е. Косеріу, погоджується, що мова є знаком солідарності з іншими членами суспільства, які використовують таку ж мову. Крім того, мова – як посередник між думкою і дією – завжди була найважливішим чинником встановлення політичного тиску, економічної і соціальної дискримінації [2].

Відтак, з одного боку, формування політичної лінгвістики, яка не лише вивчає політичне мовлення, а й має власні характерні риси, які О. Кубрякова виокремила як провідні для сучасного мовознавства: антропоцентризм (людина, мовна особистість стають точкою відліку для дослідження мовних явищ), експансіонізм (тенденція до розширення сфери лінгвістичних досліджень), функціоналізм (вивчення мови в дії, дискурсі, реалізації нею своїх функцій), експланаторність (прагнення не просто описати факти, а й дати їм пояснення) [8], а з іншого – становлення інформаційного суспільства, що вимагало від дослідників в аналізі суб'єкт-об'єктної політичної взаємодії дедалі більше уваги приділяти зовнішнім безпосереднім впливам інформаційного політичного середовища, в якому перебуває людина, а також аналізу політико-комунікативної взаємодії, вплинули на формування наприкінці ХХ століття теорій, які можна визначити як комунікативно-маніпулятивні, оскільки їх центральним положенням є твердження, що на поведінку людини в політиці насамперед впливає політичний дискурс.

Основним завданням аналізу політичного дискурсу та й політичної філології загалом стало розуміння механізму складних відносин у системі не лише "мова-суспільство", а насамперед у системі "комунікація-влада". Саме задля здобуття останньої у політичному дискурсі дедалі частіше застосовують прийоми, які ґрунтуються насамперед на виборі релевантної інформації, дія якої може бути настільки сильною, що можна говорити про її маніпулятивний характер.

Недарма першими на маніпулятивну можливість інформації звернули увагу дослідники лінгвістично-психологічних моделей переконання, намагаючись пояснити, як політичний дискурс, політичне мовлення, з одного боку, впливають на суспільні настрої, а з іншого – можуть бути використані для зміни і переконцептуалізації політичної реальності в свідомості людей.

Одним з найважливіших засобів такої переконцептуалізації стала метафора, яка дає змогу представити складну проблему як досить просту й добре знайому, окреслити основний аспект проблеми, зробити його більш значимим або навпаки – відволікти від нього увагу суспільства, висвітлити варіант розвитку подій як неможливий або навпаки цілком природний. Ще Ф. Бекон писав, що слова

можуть затушовувати розуміння і можуть існувати прості слова про речі, які існують або не існують. Слова – це продукти ідолів розуму.

Зазвичай джерелами метафоричних висловлювань стають особливо актуальні для суспільства реалії, які викликають підвищений інтерес. Так, до найбільш активних джерел метафористики у сучасній політичній науці відносять сфери "Війна", "Кримінал", "Хвороба", "Театр", "Людське тіло", "Тварини", "Дорога", "Спорт" та ін.

Одним з перших звернувся до вивчення політичної метафорики М. Осборн, праці якого стали точкою відліку в дослідженні політичної риторики, характерною рисою якої став погляд на метафору як мовний засіб, який виконує одночасно й естетичну, й прагматичну функції. Метафора розглядалася як прикраса мовлення, спосіб привернути увагу й емоційно вплинути на адресата.

М. Осборн вважає, що метафори, зокрема архетипічні, мають найбільший вплив, оскільки співвідносяться з основними людськими мотивами, коли людський досвід стає їх центром і набуває символічного вираження. Так відбувається подвійна асоціація. Предмет асоціюється з найбільш рельєфною сферою досвіду, яка, у свою чергу, вже асоційована з основними людськими мотивами. Оскільки метафора ґрунтується на основних людських потребах, її автор може розраховувати на те, що вона буде сприйнята і зрозуміла більшості. Наприклад, метафора "хвороба – ліки": хвороба викликає тривогу, а ліки слугують заспокійливим. Тому, наголошує М. Осборн, метафори так часто використовують у важливих політичних зверненнях у будь-якому суспільстві. Тут метафори виконують такі функції: наголос на тоні й точці зору у вступі, підсилення аргументації в основній частині виступу, синтез значення і сили звернення в заключній частині. Отже, якщо оратор бажає вплинути на громадську думку, вибір архетипічних метафор аргументований [6].

Сучасні дослідження у риторичному напрямі також використовують ідеї і терміни когнітивної лінгвістики, зокрема тактику риторичного фреймінгу. Фрейм – це спосіб організації уявлень, збережених у пам'яті людини. У концепції Є. Гофмана фрейм асоційований з англійським словом *frame-work* (каркас) і вказує на "аналітичні ліси" – підпірки, за допомогою яких ми досягаємо власний досвід.

У Р. Ентмана англійське дієслово-термін "to frame" означає "вибирати певні аспекти реальності та робити їх більш помітними у комунікованому тексті, популяризувати певне визначення проблеми, інтерпретацію її причин, моральну оцінку та можливе її розв'язання... фреймінг має на увазі, що засоби масової інформації, висвітлюючи певну подію, ігнорують деякі її аспекти, наголошуючи на інших. Ці компоненти "рамки" часто збігаються з усталеним у суспільстві дискурсом і формують такий спосіб мислення про певну подію, який вже знайомий аудиторії з попереднього досвіду [4].

Загалом фрейм відповідає таким поняттям, як схема, асоціативні зв'язки, семантичне поле, загальне родове позначення для поняття "когнітивна модель", "сценарій", "скреп" тощо.

Будь-який дискурс спрямований на переконання і враховує систему поглядів потенційного інтерпретатора з метою модифікувати наміри, думки і мотивацію дій аудиторії [2]. При цьому в ідеалі його автор повинен зробити це так, щоб інтерпретатор не зрозумів бажання автора нав'язати йому свою думку, підштовхнути у потрібному напрямі. Особливістю політичного дискурсу є можливість та, фактично, здатність автора нав'язати свою думку інтерпретатору тексту (адресату, реципієнту, електорату). Головне завдання, яке повинен вирішити автор дискурсу – підготувати свідомість реципієнта так, щоб уникнути загальновідомого явища – когнітивного дисонансу.

Поняття когнітивної відповідності-невідповідності тісно пов'язане з селективними і атрибутивними процесами у свідомості людини. Їх розуміння та врахування дає змогу легко активізувати механізми пам'яті людини, які автоматично викликають асоціації, концепти, фрейми тощо, пов'язані з розумінням людиною інформації і, що особливо важливо, – включають захисні механізми, формуючи так звану зону комфорту – відкидають ту інформацію, яка може викликати нерозуміння або негативні асоціації. Саме нечітка семантика мови, на думку російського дослідника В. Дем'янова, сприяє гнучкому проникненню в чужу свідомість: новий погляд модифікується (свого роду мімікрія) під впливом системи усталених думок інтерпретатора, а водночас і змінює саму систему [2].

Саме на врахуванні вищезазначених явищ здебільшого і ґрунтується прагнення використовувати у політичному мовленні когнітивні метафори.

Підґрунтям теорії концептуальної політичної метафори стала праця Дж. Лакоффа і М. Джонсона "Метафори, якими ми живемо", в якій вони звернулися до політичного дискурсу, детально розглянувши мілітаристську метафору Д. Картера і її наслідки.

Концептуальна (когнітивна) метафора – це одна з форм концептуалізації, когнітивний процес, який виражає і формує нові поняття. За своїм джерелом когнітивна метафора відповідає здатності людини відтворювати зв'язки між різними індивідами й класами явищ, полегшуючи процес сприймання інформації. Автори теорії когнітивної метафори наголошують, що метафора пронизує наше повсякденне життя, і не тільки мову. Звична понятійна система, в межах якої ми думаємо і діємо, – метафорична. Тому метафоризацію можна вважати основним ментальним засобом пізнання шляхом перенесення концепту з однієї сфери (зазвичай почуттєвої, емоційної) в більш абстрактну. Переноситься не лише формальна структура фрейму, а й емоція [5, 25].

Наприклад, Дж. Шварцмантель наводить приклад використання звичного і зрозумілого концепту (в даному випадку лише слова) – нація. На його думку, нині концепт "нація" перетворився в пусту

коробку, яку можна набити чим завгодно та як завгодно це назвати, позаяк через податливість націоналістичної ідеології дискурс націоналізму втратив свою зрозумілість. Люди стали більше сприймати зовсім інший дискурс нації [9, 168].

Маніпуляції зі словом "нація" ми використовуємо як приклад з досліджень Д. Шварцмантеля, тому немає доцільності саме на ньому акцентувати увагу. Так можна використати будь-який відомий термін, концепт, слово, звернувшись до "популістського стилю в політиці – такого, що у відповідному контексті апелює і провокує в людях будь-які відчуття" [9, 169]. Д. Шварцмантель у даному випадку говорить про актуалізацію страху до всього "чужого", "іншого" лише за допомогою метафоричного прийому. Недарма російський дослідник А. Степаненко пропонує не зупинятися на прагматичній, когнітивній, емоціональній та репрезентативній функції метафори, а насамперед звертати увагу на такі її функції, як збереження і передача національної свідомості, культурних традицій та історії народу [7, 24]. Останньою тезою ми хочемо підкреслити значення метафоризації не лише у бажанні вплинути на громадян з метою здобуття влади, а й у формуванні їх національно-політичної єдності.

(далі буде)

Використані джерела

1. Дейк, Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – СПб.: Прогресс, 1989. – 310 с.
2. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / Демьянков В. З. // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С.32-43.
3. Дискурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DISKURS.html.
4. Дискурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Лакофф Дж. Метафори, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М.: Едиториал, 2004. – 256 с.
6. Осборн М. Архетипические метафоры в риторике / М. Осборн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6\(26\)2008_osborn.pdf](http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6(26)2008_osborn.pdf).
7. Степаненко А.В. Лингвокогнитивные особенности функционирования метафоры в политическом дискурсе (на материале русского и немецкого языков) / А.В. Степаненко. – М.: Изд-во ЖАР, 2002. – 211 с.
8. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / Чудинов А.П. – Екатеринбург, 2003. – 248 с.
9. Шварцмантель Дж. Идеология и политика / Джон Шварцмантель. – Х.: Гуманитарный центр, 2009. – 312 с.

УДК 329.4

Тетяна Сергіївна Рева

кандидат політичних наук,
старший викладач Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

ПРАВОЕКСТРЕМІСТСЬКІ ПАРТІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Аналізуються основні підходи в термінології визначення правоекстремістських партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці, в якій відсутній єдиний підхід у традиції їх дослідження.

Ключові слова: правий екстремізм, крайньоправі партії, неофашизм, неонацизм, правоекстремістські партії, правий радикалізм, нативізм, правий популізм.

The main approaches of the extreme-right party definitions in the foreign and Ukrainian political science are analyzed.

Keywords: right-wing extremism, far-right parties, neofascism, neonazism, extreme-right parties, right radicalism, nativism, right populism.

На початку XXI століття спостерігається активізація різноманітних ультраправих партій у низці демократичних держав – Нідерландах, Австрії, Франції, Данії, Італії та інших. Події липня 2012 року у Норвегії змусили науковців повернутися до проблеми розвитку правого екстремізму в суспільстві.

Різні науковці займалися правим екстремізмом. Так, питанню правого екстремізму та його головних напрямів присвячені дослідження Х. Арендт, Р. Арона, Н. Афанасьєва, Н. Боббіо, Н. Бурдерона, В. Віппермана, А. Грачова, Г. Касьянова, Е. Паїна, Р. Паньковського, Р. Райха, Л. Ренсманна та ін. Аналізом поняття правоекстремістських партій займалися чеський політолог Л. Копечек та голландський спеціаліст з радикальних рухів К. Мадде. Проблема визначення основних рис та типології крайньоправих партій розглядали італійський науковець П. Ігназі та швейцарський дослідник з порівняльної політології Х.-Дж. Бетц.